

6. KORZH, G. P. (2007) *Nastojashhaja biografija vtorogo prezidenta Ukrainy* — This biography of the second president of Ukraine. Kharkiv: Folio. (In Russian).
7. LUKANOV, Yu. (1996) *Tretiy prezident: Politychnyy portret Leonida Kuchmy* — Third president: Political portrait of Leonid Kuchma. Kyiv: Taki spravy. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 2 листопада 2017 р.

УДК 930(477)«18»

Л. І. Ломако

**ПЕДАГОГІЧНІ ІНСТИТУТИ В СИСТЕМІ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ ХІХ ст.
В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Ломако Людмила Іллівна, к. п. н., доц. кафедри педагогіки та управління освітою, e-mail: tanya17021924@gmail.com

Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано дореволюційну історіографію історії створення та діяльності педагогічних інститутів в системі університетської освіти ХІХ ст. в українських землях. Дослідження базуються на принципах і методах історизму, системності, наукової об'єктивності, поєднання логічного та історичного. Досліджено нормативно-законодавчі документи, узагальнюючі дослідження стану тогочасної освіти і навчальних закладів, історії окремих університетів, факультетів, біографічні словники і спогади професорів і викладачів, огляди публічних лекцій та викладання наук в університетах, публікації в періодичних виданнях. Автори критично оцінювали роботу університетських педінститутів, виокремлювали недоліки, пропонували своє бачення організації їх діяльності. Зібраний дослідниками тогочасної доби фактичний і аналітичний матеріал безперечно має теоретичне і практичне значення, однак цілісного системного вивчення зазначеної теми не проводилось.

Ключові слова: педагогічний інститут; університетська освіта; дореволюційна історіографія.

Л. И. Ломако

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ В СИСТЕМЕ
УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ XIX ст.
В УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ: ДОРЕВОЛЮЦИОННАЯ
ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ**

Ломако Людмила Ильинична, к. п. н., доц. кафедры педагогики и управления образованием, e-mail: tanya17021924@gmail.com

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса
ул. 600-летия, 21, Винница, 21021, Украина

АННОТАЦИЯ

Проанализирована дореволюционная историография истории создания и деятельности педагогических институтов в системе университетского образования XIX столетия в украинских землях. Исследование базируется на принципах и методах историзма, системности, научной объективности, единства логического и исторического. Изучены нормативно-законодательные документы, обобщающие исследования состояния тогдашнего образования и учебных заведений, истории отдельных университетов, факультетов, биографические словари и воспоминания профессоров и преподавателей, обзоры публичных лекций и преподавания наук в университетах, публикации в периодических изданиях. Авторы критически оценивали работу университетских пединститутов, выделяли недостатки, предлагали свое видение организации их деятельности. Собранный исследователями тогдашней эпохи фактический и аналитический материал несомненно имеет теоретическое и практическое значение, однако целостное системное изучение указанной темы не проводилось.

Ключевые слова: педагогический институт; университетское образование; дореволюционная историография.

L. I. Lomako

**PEDAGOGICAL INSTITUTIONS IN THE SYSTEM
OF UNIVERSITY EDUCATION OF THE XIX CENTURY
IN THE UKRAINIAN LANDS: PRE-REVOLUTIONARY
HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

Lomako Lyudmyla, PhD in Pedagogy, Assoc. Prof. of Pedagogy and Management of Education Department, e-mail: tanya17021924@gmail.com

Vasyl Stus Donetsk National University
21, 600th Anniversary St., Vinnytsia, 21021, Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes the pre-revolution historiography of the history of creation and activity of pedagogical institutes in the system of university education of the XIX century in the Ukrainian lands. The research is based on the principles and methods of historicism, systemic nature, scientific objectivity logical and historical unity. The normative and legislative documents that summarize the research of the state of the education of those days and educational institutions, the history of individual universities, faculties, biographical dictionaries and memories of professors and teachers, reviews of public lectures and teaching of sciences at universities, and publications in periodicals were studied. The problem aroused interest among contemporaries. The researchers explain the increased emphasis on the rethinking of the importance of pedagogical education at that time, research and the search for effective ways and methods for its reform. The authors critically evaluated the work of university pedagogical institutes, identified shortcomings, and offered their vision for organizing their activities. The factual and analytical material that was collected by the researchers of the pre-revolutionary period undoubtedly has theoretical and practical significance however no complete systemic study of this topic was conducted. The material presented only partially illuminates the problem. The prospects for studying the problem are seen in the study of Soviet and modern historiography.

Key words: *pedagogical institute; university education; pre-revolutionary historiography.*

Істотні соціально-економічні зміни в Україні обумовлюють реформування освіти, успішне здійснення якого пов'язане з вивченням позитивного світового досвіду і досвіду минулого. Особливо важливим у цьому зв'язку є оптимальне поєднання інноваційних ідей і кращих традицій вітчизняної педагогічної

думки. Однією з найважливіших складових освітньої галузі, рівень і якість якої були і залишаються вагомим чинником перспективних тенденцій розвитку системи вищої освіти в країні в цілому, є університетська педагогічна освіта. Звернення до історичного періоду XIX ст. зумовлене усвідомленням масштабності пошуків і набутого досвіду. Саме в цей період інтенсивно відбувались процеси становлення, трансформації змісту, форм, моделей університетської педагогічної освіти в українських землях. З 1811 р. бере початок історія університетської педагогічної освіти. Підготовка педагогічних кадрів здійснювалась педагогічними інститутами при Харківському та Київському університетах відповідно до «Попередніх правил народної освіти» (1803 р.) та першого (1804 р.) і другого (1835 р.) Статутів Російських імператорських університетів, а після закриття педінститутів 1859 р. на базі університетських педагогічних курсів, що діяли у 1860–1867 рр. Незважаючи на посилення негативних тенденцій з 70-х рр., що насамперед виявилось в скороченні дисциплін педагогічного циклу, провідною тенденцією організації вищої педагогічної освіти визначеного періоду виявилась її нерозривна єдність з класичною університетською освітою. Вивчення становлення і розвитку перших університетських педагогічних інститутів в українських землях є актуальним щодо дослідження та узагальнення провідних тенденцій, закономірностей і особливостей професійно-педагогічної підготовки студентів університетів, вироблення теоретичних основ і ефективного здійснення науково обґрунтованої стратегії вищої педагогічної освіти на сучасному етапі.

Дослідженню становлення і діяльності педінститутів в межах історії університетської освіти присвятили свої праці ще науковці дореволюційного періоду. Це в своїй більшості професори і викладачі університетів, а саме Д. І. Багалій, В. П. Бузескул, В. С. Іконніков, М. Ф. Владимирський-Буданов, І. П. Осипов, М. І. Пирогов, М. Ф. Сумцов, К. К. Фойгт, М. Г. Халанський, В. Я. Шульгін. Особливу увагу привертають праці викладачів педагогічних дисциплін: С. С. Гогоцького, М. О. Лавровського, М. М. Ланге, Х. П. Роммеля. Аналітичний і фактичний матеріал щодо діяльності університетських педінститутів мають дослідження М. Х. Весселя, А. Л. Меленевського, С. В. Рождественського, що висвітлювали питання загального розви-

тку системи освіти XIX ст., а також розвідки Н. М. Губкіна, П. О. Клунного, Д. С. Марголіна, М. В. Родевича, Г. К. Старка, Ф. Д. Студитського, О. П. Фльорова та ін., присвячені проблемам професійно-педагогічної підготовки вчителя. В радянській історіографії з'являються комплексні дослідження історії окремих університетів великими авторськими колективами, в основному присвячені ювілейним датам, де представлено і певні аспекти діяльності університетських педінститутів XIX ст. Нашу увагу привертають історії Київського і Харківського університетів за редакцією І. Т. Швеця та І. Є. Тарапова відповідно. В межах загальних історико-педагогічних досліджень щодо розвитку освіти і педагогічної думки в цей період до проблеми долучилися М. С. Гриценко, М. М. Гриценко, Е. Д. Дніпров, Ф. Г. Паначин, О. І. Піскунов та ін. В пострадянські часи історичні та теоретичні аспекти розвитку педінститутів в контексті дослідження педагогічної освіти України, і університетської зокрема, частково висвітлено в монографічних і дисертаційних дослідженнях І. П. Важинського, В. О. Вихрущ, О. В. Глузмана, Н. М. Дем'яненко, М. Б. Євтуха та ін. Проте комплексний історіографічний аналіз праць щодо діяльності університетських педінститутів у зазначений період ще не став предметом спеціального наукового дослідження.

Отже усвідомлення об'єктивної потреби у всебічному вивченні, узагальненні і творчому використанні досвіду педагогічної підготовки в класичних університетах України та відсутність комплексного історіографічного дослідження проблеми обумовили мету нашої розвідки, а саме — аналіз дореволюційної історіографії щодо історії створення, виявлення основних тенденцій і особливостей діяльності педагогічних інститутів у системі університетської освіти XIX ст. в Наддніпрянській Україні.

Діяльність навчальних закладів у зазначений період регулювалась відповідними документами, статутними правилами, які затверджувалися Міністерством народної освіти. Статути, накази, розпорядження та інші документи, що стосуються відкриття і діяльності університетських педінститутів зібрано в фундаментальних виданнях: «Збірник постанов по Міністерству народної освіти» [1] та «Збірник розпоряджень по Міністерству народної освіти», що почали виходити з 1864 та 1866 р.

відповідно. Огляд законів, розпоряджень, правил, інструкцій щодо діяльності університетських педінститутів знаходимо в ґрунтовних дослідженнях С. В. Рождественського «Історичний огляд діяльності Міністерства народної освіти (1802–1902)» та «Матеріали для історії освітніх реформ в Росії у XVII–XIX ст.» [2; 3]. Увагу треба звернути і на щорічні «Огляди публічних лекцій, що в Харківському університеті мають викладатися» та «Огляди викладання наук в імператорському університеті св. Володимира», що виходили наприкінці кожного навчального року, а потім півріччя.

Причини та історію створення університетських педінститутів, основні методи, форми організації навчального процесу, діяльність професорсько-викладацького складу, матеріально-технічне забезпечення інститутів висвітлюють узагальнюючі дослідження стану освіти Г. А. Фальборка, В. І. Чарнолуського [4]. Аналіз навчальних планів і програм, особливості професійної підготовки вчителів у педінститутах при університетах, прогресивні тенденції поєднання вивчення змісту гімназійних навчальних дисциплін з методами їх викладання, діяльність директора та інших керівників інституту висвітлено в «Матеріалах з питання підготовки вчителів для гімназій і прогімназій» 1865 р. [5]. Діяльність керівництва педінституту при Харківському університеті, зокрема його першого директора Х. П. Роммеля, описує в своєму краєзнавчому дослідженні І. П. Данилевський «Українська старовина», що вийшло 1866 р. в Харкові [6]. Пізніше, а саме 1868 р., професор Х. П. Роммель написав спогади «П'ять років із історії Харківського університету» про свою діяльність не тільки як керівника, але і як викладача: «Не знаючи ще російської мови настільки, щоб мати практичний вплив на майбутніх кандидатів на вчительські посади, я обмежився письмовою обробкою дидактики і методики, яка згодом була перекладена російською мовою і відзначена міністром Розумовським» [7, с. 53].

Найціннішими джерелами є історії окремих університетів та факультетів, написані сучасниками процесу. Це «Історії університету св. Володимира» В. Я. Шульгіна 1860 р. [8] та М. Ф. Владимирського-Буданова 1884 р. [9], «Історико-статистичні записки про Харківський університет і його установи від заснування університету до 1859 р.» К. К. Фойгта [10], «Досвід

історії Харківського університету» 1904 р. Д. І. Багалія [11] та його спільні роботи з відомими харківськими істориками та науковцями В. П. Бузескулом, М. Ф. Сумцовим, М. Г. Халанським та І. П. Осиповим «Короткий нарис з історії Харківського університету» 1906 р. [12], «Історико-філологічний факультет Харківського університету за перші сто років його існування» 1908 р. [13] і «Вчені товариства та навчально-допоміжні установи Харківського університету (1805–1905) 1911 р. [14]. Ці роботи фактично є історичними хроніками, складеними на основі офіційних документальних матеріалів, особистих вражень. Вони мають характерні риси як історичних джерел, так і дослідницьких праць з елементами оцінки діяльності навчального закладу, факультету. Роботи мають особливу цінність як свідчення очевидців, дозволяють простежити історію виникнення і розвитку педінститутів на основі конкретних історичних фактів, дати оцінку ролі і місця цих їх закладів у системі університетської освіти.

Значущим було видання за редакцією В. С. Іконнікова у 1884 р. «Біографічного словника професорів і викладачів Імператорського університету св. Володимира» [15]. «Головними джерелами при складанні словника, — зазначав автор, — були офіційні видання, а саме послужні списки професорів і викладачів, справи Ради і Правління університету, архів Київського навчального округу, річні звіти і звіти про викладання в університеті, матеріали з «Університетських відомостей» [15, с. 6]. Подібним є «Біографічний словник професорів і викладачів фізико-математичного факультету Харківського університету за перші сто років його існування (1805–1905)» за редакцією І. П. Осипова і Д. І. Багалія [16].

Проблема підготовки вчителів в університетських педінститутах висвітлена в численних публікаціях на сторінках періодичних видань того часу: «Журнал Міністерства народної освіти», «Вісник Європи», «Київська старовина», «Російська школа» та ін. Так, у статті І. Губкіна аналізується зміст навчальних дисциплін «Історія педагогіки» та «Загальна педагогіка» [17, с. 98]. Оцінку авторських навчальних програм з педагогіки, складених професором Київського університету С. С. Гогоцьким, представлено в огляді «Університети», що публікував «Журнал Міністерства народної освіти» [18, с. 106–

107]. В. С. Іконніков висвітлює реформи, що проводилися в університетах у зв'язку з європейськими подіями 1848 р. і мали негативний вплив на викладання педагогіки [19, с. 102].

Таким чином, проблема становлення і розвитку університетських педінститутів ХІХ ст. в українських землях викликала зацікавленість сучасників. Історіографічний доробок значний за кількістю та обсягом, хоча комплексне вивчення зазначеної теми ще не проводилось. Окремі аспекти проблеми висвітлені в збірниках нормативно-законодавчих документів щодо освітньої галузі, узагальнюючих дослідженнях стану тогочасної освіти і навчальних закладів, історіях окремих університетів, факультетів, біографічних словників і спогадах викладачів, оглядах публічних лекцій та викладання наук в університетах, численних публікаціях в періодичних виданнях. Позитивно оцінюючи зусилля дореволюційних авторів, зазначимо, що поза їх увагою залишилося ще чимало питань, які потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази вже сучасними дослідниками. Перспективи подальших розвідок бачимо у вивченні радянської та сучасної історіографії проблеми.

Література та джерела

1. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — СПб.: Изд-во МНП, 1864. — Т. 1: 1802–1825. — 1644 с.
2. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. — СПб.: Изд-во МНП, 1902. — 785 с.
3. Рождественский С. В. Материалы для истории учебных реформ в России в XVII–XIX веках / С. В. Рождественский. — СПб.: Общественная польза, 1910. — 397 с.
4. Фальборк Г. А. Настольная книга по народному образованию / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. — СПб.: Тип. Б. Вольфа, 1904. — 2623 с.
5. Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий. — СПб.: Тип. А. А. Краевского, 1865. — 180 с.
6. Данилевский Г. П. Украинская старина / Г. П. Данилевский. — Х.: Изд-во Зеленского и Любарского, 1866. — 403 с.
7. Пять лет из истории Харьковского университета. Воспоминания проф. Роммеля о своём времени, о Харькове и Харьковском университете (1785–1815). — Х.: Университетская тип., 1868. — 111 с.
8. Шульгин В. Я. История университета св. Владимира / соч. В. Шульгина; сост. В. Короткий. — Репр. изд. 1860 г. — К.: Лыбидь, 2010. — 230 с.

9. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского университета св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. — К.: Тип. ун-та, 1884. — Т. 1. — 674 с.
10. Фойгт К. К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 г. / К. К. Фойгт. — Х.: Университетская тип., 1859. — 172 с.
11. Багaley Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам): в 2 т. / Д. И. Багaley. — Х.: Тип. Зильберберг, 1893–1904. — Т. 1: 1802–1815. — 1893–1898. — 1204 с.; Т. 2: 1815–1835. — 1904. — 1136 с.
12. Багaley Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багaley, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. — Х.: Изд. ун-та, 1906. — 329 с.
13. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. — Х.: Изд. ун-та, 1908. — 580 с.
14. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / под ред. Д. И. Багалея, И. П. Осипова. — Х.: Изд. ун-та, 1911. — 280 с.
15. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884) / под ред. В. С. Иконникова. — К.: Тип. ун-та, 1884. — 816 с.
16. Биографический словарь профессоров и преподавателей физико-математического факультета Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. И. П. Осипова, Д. И. Багалея. — Х.: Изд. ун-та, 1908. — 248 с.
17. Губкин И. Общеобразовательная и педагогическая подготовка народного учителя / И. Губкин // Русская школа. — 1906. — № 10. — С. 98–116; № 11. — С. 121–141.
18. Университеты // Журнал Министерства народного просвещения. — 1862. — Ч. 24, октябрь. — С. 109–156.
19. Иконников В. С. Русские университеты в связи с ходом общественного образования / В. С. Иконников // Вестник Европы. — 1876. — Т. 6, ноябрь. — С. 100–131.

REFERENCES

1. MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION (1864) Collection of resolutions on the Ministry of Public Education — *Sbornik postanovleniy po Ministerstvu narodnogo prosveshcheniya*. Vol. 1: 1802–1825. St. Petersburg: MPE Publ. (In Russian).
2. ROZDESTVENSKIY, S. V. (1902) Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (1802–1902) — *Historical review of the activities of the Ministry of Public Education (1802–1902)*. St. Petersburg: MPE Publ. (In Russian).

3. ROZDESTVENSKIY, S. V. (1910) Materialy dlya istorii uchebnykh reform v Rossii v XVII–XIX vekakh — *Materials for the history of educational reforms in Russia in the XVII–XIX centuries*. St. Petersburg: Obshchestvennaya pol'za. (In Russian).
4. FALBORK, G. A. (1904) Nastol'naya kniga po narodnomu obrazovaniyu- *Handbook on public education*. St. Petersburg: B. Wolf's Printing House. (In Russian).
5. *Journal of the Ministry of Education* (1865) Materialy po voprosu o prigotovlenii uchiteley dlya gimnaziy i progimnaziy — *Materials on the preparation of teachers for gymnasiums and progymnasiums*. St. Petersburg: A. A. Kravevsky Printing House. (In Russian).
6. DANILEVSKIY, G. P. (1866) Ukainskaya starina — *Ukrainian antiquities*. Khar'kov: Zelensky and Lyubarskiy Publ. (In Russian).
7. ANON (1868) Pyat' let iz istorii Khar'kovskogo universiteta. Vospominaniya prof. Rommelya o svoym vremeni, o Khar'kove i Khar'kovskom universitete (1785–1815) — *Five years from the history of Kharkov University. Memories of prof. Rommel about his time, about Kharkov and Kharkov University (1785–1815)*. Khar'kov: University type. (In Russian).
8. SHULGIN, V. Y. (2010) Istoriya universiteta sv. Vladimira — *History of the University of St. Vladimir*. Kiev: Lybid. (In Russian).
9. VLADIMSRSKIY-BUDANOV, M. F. (1884) Istoriya Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira — *History of the Imperial University of St. Vladimir*. Vol. 1. Kiev: Type. University. (In Russian).
10. FOYGT, K. K. (1859) Istoriko-statisticheskiye zapiski ob Imperatorskom Khar'kovskom universitete i yego zavedeniyakh ot osnovaniya universiteta do 1859 g. — *Historical and statistical notes on the Imperial Kharkov University and its institutions from the foundation of the University until 1859*. Khar'kov: University printing house. (In Russian).
11. BAGALEY, D. I. (1904) Opyt istorii Khar'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam) — *Experience in the history of the Kharkiv University (for unpublished materials)*. In 2 v. Khar'kov: Zilberberg printing house. (In Russian).
12. BAGALEY, D. I. et. al. (1906). Kratkiy ocherk istorii Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let yego sushchestvovaniya (1805–1905) — *A short outline of the history of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805–1905)*. Khar'kov: University printing house. (In Russian).
13. KHALANSKIY, M. G. & BAGALEY, D. I. (1908) Istoriko-filologicheskii fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let yego sushchestvovaniya (1805–1905) — *Historical and Philological Faculty of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805–1905)*. Khar'kov: University printing house. (In Russian).
14. BAGALEY, D. I. & OSIPOV, I. P. (eds.) (1911) Uchenyye obshchestva i uchebno-vspomogatel'nyye uchrezhdeniya Khar'kovskogo universiteta (1805–1905) — *Scientists of the society and educational*

- and auxiliary institutions of the Kharkov University (1805–1905).* Khar'kov: University printing house. (In Russian).
15. IKONNIKOV, V. S. (ed.) (1884) *Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira (1834–1884)* — *Biographical Dictionary of professors and teachers of the Imperial University of St. Vladimir (1834–1884)*. Kiev: Type. University. (In Russian).
 16. OSIPOV, I. P. & BAGALEY, D. I. (eds.) (1908) *Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley fiziko-matematicheskogo fakul'teta Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let yego sushchestvovaniya (1805–1905)* — *Biographical dictionary of professors and teachers of the Faculty of Physics and Mathematics of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805–1905)*. Khar'kov: University printing house. (In Russian).
 17. GUBKIN, I. (1906) *Obshcheobrazovatel'naya i pedagogicheskaya podgotovka narodnogo uchitelya* — General educational and pedagogical preparation of the people's teacher. *Russkaya shkola* — *Russian school*. No. 10. p. 98–116; No. 11. p. 121–141. (In Russian).
 18. *Journal of the Ministry of Education* (1862) *Universitety* — Universities. Part 24. October. p. 109–156. (In Russian).
 19. IKONNIKOV, V. S. (1876) *Ruskiye universitety v svyazi s khodom obshchestvennogo obrazovaniya* — Russian universities in connection with the course of public education. *Vestnik Yevropy- Herald of Europe*. Vol. 6. p. 100–131. (In Russian).

Надійшла до редакції 17 жовтня 2017 р.